

Marko Fuček
Goran Mihelčić

Predavanje Jacquesa Rupnika (Centre d'Études et de Recherches Internationales - CERI, Paris) Coming to terms with the past in the transitions to democracy in Central-Eastern Europe

U petak 18. svibnja 2007. u Vijećnici Filozofskog fakulteta prof. dr. sc. Jacques Rupnik održao je predavanje *Coming to terms with the past in the transitions to democracy in Central-Eastern Europe*. Pokrovitelji predavanja bili su Odsjek za povijest, Odsjek za filozofiju i Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta, a moderirali su prof. dr. sc. Gvozden Flego s Odsjeka za filozofiju i prof. dr. sc. Drago Roksandić s Odsjeka za povijest. Uvodnu riječ, u kojoj je predstavio gosta predavača, održao je Drago Roksandić. Jacques Rupnik, Čeh podrijetlom, završio je povijest na Sorbonni i politologiju na Institutu političkih studija u Parizu. Magistrirao je sovjetskim studije na Harvardu, a doktorirao povijest međunarodnih odnosa na Sorbonni. Područja istraživačkog interesa su mu istočna Europa i njezina moderna povijest, posebice srednjoistočna i jugoistočna Europa. Profesor je na Institutu za političke studije u Parizu od 1982. i direktor istraživačkog centra CERI (Centar za međunarodne studije i istraživanja). Gostujući je predavač na Harvardskom sveučilištu i Institutu za europske studije u Bruggeu. Bio je izvršni direktor Međunarodnog odbora za Balkan (Zaklade Carnegie za međunarodni mir) od 1995. do 1996. godine, te član nezavisnog Međunarodnog odbora za Kosovo od 1999. do 2000. godine. Od 1990. do 1992. bio je savjetnik češkom predsjedniku Vaclavu Havelu, a u istoj funkciji služio je i francuskom predsjedniku Jacquesu Chiracu.

Jacques Rupnik izlaganje je započeo pitanjem odnosa prema prošlosti, kako u historiografiji tako i popularnoj kulturi, s nekoliko poljskih primjera kao što su simboličko micanje spomenika Crvenoj armiji i promjene u razmišljanjima o Trećem Reichu. U uvodnom dijelu izlaganja postavio je i temeljno pitanje: »Kako se odnosi, može odnositi te treba odnositi prema ostavštinama diktatura?« Predavanje je konceptualno bilo podijeljeno na 10 točaka odnosno teza u kojima je predavač nastojao dati pregled modela i problema u odnosima prema diktatorskoj prošlosti. Kao što to obično i jest s međunarodnim odnosima i povijesti, točke izlaganja bile su složene i međusobno povezane, pa je šteta što nije bila priredena i kakva grafička prezentacija radi lakše razumljivosti.

Suočavanje s prošlošću gotovo uvijek u pravilu uključuje i simboličko »rješavanje« poput mijenjanja imena ulica i gradova, micanje spomenika i sl. Takve promjene obično mirno prolaze, zbog njegove simboličke razine. Pravne »osvete«, odnosno procesi koji bi se retroaktivno provodili sa sobom mogu nositi ozbiljnije posljedice kojima bi se mogla narušiti krhka posttranzicijska stabilnost. Prateći element je i (re)interpretacija povijesti na stručnoj historiografskoj razini, a pogotovo na javnoj i političkoj sceni. Rupnik je istaknuo kako su ključne odrednice oblika suočavanja s prošlošću nakon razdoblja diktatura oblik režima i način izlaska iz njega. Naravno, u svim slučajevima radilo se o komunističkom ustroju, stoga su bitne karakteristike režima njegova nasilnost i stupanj otpora pri njegovu padu. Španjolska je primjer mirne tranzicije u kojoj je promjena vlasti proizašla iz pregovora elita što je osiguralo stabilan prijelaz, a razdoblje koje je uslijedilo ne onemogućava oštar prekid s takvom prošlošću što bi se dugoročno moglo pokazati kao problem. Naravno, Španjolska nije imala komunističku prošlost, no bitna je kao kontrast većini tranzicija u bivšoj komunističkoj istočnoj Europi. Kad je izlazak iz diktatorskih režima popraćen i stvaranjem novih država-nacija, prošlost postaje važna u izgradnji i potvrdi nacionalnog identiteta. Kao primjer naveo je Slovačku u kojoj je zakon o lustraciji bio prioritet. Podjele u prošlosti su zatumljivane i isticano je nacionalno jedinstvo. Došlo je do mirne tranzicije i stvaranja samostalne slovačke države. Drugi primjer bila je Jugoslavija, u kojoj je izlazak iz komunističkog režima obilježen nacionalizmom najgore vrste, etnički motiviranim nasiljem te ratom između novonastalih država. Tako Jugoslavija uz pitanja glede komunističke prošlosti ima i problem određivanja ali i dodjeljivanja krivice za ratne sukobe.

Rupnik drži kako povijest nije moguće ignorirati te je suočavanje s njom nužno, pa je zbog toga ona čvrsto vezana uz tranzicijske probleme. Poljski primjer to pokazuje kroz »grijehe« pregovora s kojima se veže sve što je loše prošlo u tranziciji, pa tako i današnji problemi. Objektivno uspješna poljska tranzicija doživljena je kao veliki neuspjeh iz čega proizlazi snažan antielitizam koji je usmjeren kako na bivše komuniste, tako i na bivše disidente kojima se pripisuje moralni neuspjeh tranzicije. Vodstvo u rješavanju prošlosti preuzima nova generacija koja nije bila uključena u prošli sustav, ni kao komunisti ni kao disidenti. Novonastali generacijski jaz i nerazumijevanje Rupnik uspoređuje s onim u Njemačkoj šezdesetih godina i stavom poslijeratne generacije prema nacističkoj prošlosti Njemačke. Mit nacionalnog

jedinstva pogotovo dolazi u pitanje kada se javljaju različite struje mišljenja u odnosu na komunističku prošlost. Umjerene liberalne struje zastupaju orijentaciju prema naprijed, bez osveta članovima starog režima, radikali preduvjetom izgradnje demokracije smatraju upravo razračunavanje i potpuni raskid s prošlošću, dok bivši komunisti traže priznanje za mirni izlazak iz komunističkog sustava ako je izlazak bio miran.

Pred zemlje koje su bile u sovjetskom bloku uz pitanje komunističke prošlosti postavlja se i pitanje odnosa prema Sovjetskom Savezu te utjecaja pada komunizma u njemu. U bivšem ČSSR-u disidenti su postali prirodni vođe nove demokracije, jer su isprva shvaćeni kao oni koji su doveli do promjene režima. Poslije su se zasluge prebacile na »tihu većinu« koja je prestala podržavati komunistički sistem. Takvo shvaćanje zaslužne »tihe većine« omogućava pomirenje s komunističkom, nacionalnom, ali i osobnom prošlošću. Sjećanje na jedan događaj može poprimiti različite oblike u relativno kratkom vremenu. Kao primjer predavač je uzeo sjećanje na Mađarsku 1956. godine, koje je djelovalo kao činitelj zajedništva i ujedinjenja 1989. godine, no razdjeljivalo je u listopadu 2006. kada su se pojavile razlike u mišljenju treba li ili ne službeno obilježiti 50. obljetnicu događaja. Kod opozicije čak se pojavilo pozivanje na oponašanje događaja iz 1956. te pojava termina re-revolucije i ponovljene borbe. Rupnik je to nazvao »vođenjem stare bitke u novom kontekstu«.

Zbog toga je problematično tzv. »službeno« institucionalno sjećanje na komunističku prošlost, koje ne samo što ne može pružiti jedinstveno i zadovoljavajuće tumačenje, nego se i suočava s istraživačkim problemima - izvori su uglavnom ograničeni na dostupne (bivše komunističke) policijske arhive. »Glavni izvor nacionalnog pamćenja je kanta za smeće kroz koju oprezno kopamo.« Kroz sustavno i organizirano proučavanje dolazi do prezentacije prošlosti kao jedinstvenog razdoblja sa slabim ili nikakvim razlikovanjem perioda i generalizacijom stavova komunističkih partija u prošlosti. Prilikom stvaranja osobnog stava prema prošlosti istaknutu ulogu ima teror režima, kao i pitanje osobnog članstva u komunističkoj partiji.

Rupnik je vrlo dobro primijetio kako ne postoji jedinstveno »europsko« sjećanje na komunizam kakvo se formiralo u odnosu prema nacizmu koji je jednostavno odbacivan. Bitna razlika između Zapada i Istoka u pogledu odnosa prema komunističkoj prošlosti jest u pozicijama, s jedne strane se prošlost promatrala izvana, s druge strane ona predstavlja izravno i nedavno iskustvo. Reinterpretacija komunističke prošlosti sa sobom povlači i preispitivanje ranijih razdoblja, prije svega nacističkog perioda. Velik problem predstavlja odnos prema članovima SS-a i drugih nacističkih organizacija u zemljama istočne Europe, koje neke struje pokušavaju rehabilitirati, odnosno čak i opravdati. Da bi se izbjegle teškoće prošlost se nastoji pojednostaviti pa se traži jedan ključni trenutak koji bi objasnio tragediju i krizu koja je uslijedila. Naravno, problem odabira je jasan trenutak, pa je predavač na primjeru ČSSR-a pokazao kako tražena godina može biti 1968., 1948., 1938., pa čak i 1848. Ovisno o tome koji je trenutak izabran kao prekretnica, odabiru se različiti »krivci« za prošlost i današnje stanje. S obzirom na široke mogućnosti izbora, naizgled bezopasna tumačenja mogu povući za sobom dalekosežne posljedice.

Reinterpretacija komunističke prošlosti povlači za sobom i povratak povijesti prije komunizma. Milan Kundera u svojem poznatom eseju »Tragedija središnje Europe« o hladnoratovskoj podjeli Europe govorio je o ruskoj »krađi« dijela europskog Zapada. Naravno, pojavila su se pitanja koje su sve zemlje pripadale Zapadu, a koje su i prije bile u sferi ruskog utjecaja. Tu je i pitanje protjeranih Nijemaca, čije su brojeve komunističke vlasti podcjenjivale, dok su sami Nijemci u međuvremenu preko instituta svoje brojeve precjenjivali i nastojali pretvoriti svoju tragediju u genocid. Tako se procjene njihova broja često razlikuju deseterostruko, ako ne i više. Stvaranje europske zajednice ipak ponešto pripomaže da se ekstremna stajališta pokušaju ublažiti i pomiriti. Time je ujedno završio i Rupnikov pregled deset točaka o tranziciji.

Profesori Flego i Roksandić uključili su se i nadovezali svojim komentarima na njegove teze, što je Rupniku poslužilo da postavi pitanje može li se uistinu vjerovati institutima, odnosno može li se ići protiv njihova suda? Naime, instituti su primorani služiti se podacima koji su proizveli mehanizmi staroga režima zbog čega su u opasnosti da samo repliciraju režimske zaključke, dok su s druge strane zaduženi za lustraciju, pa je otpor njihovim službenim rezultatima često unaprijed osuđen na propast. Profesor Roksandić napomenuo je kako je Hrvatska kvalificirana da bude dio Europe, na temelju onoga što je učinila u 20. st. a i prije, dok je profesor Flego podsjetio kako se perspektiva ne smije reducirati na političku. »Otpad je nešto čega se pokušavamo riješiti, ali tako da ga recikliramo.« Na kraju samog predavanja Rupnik je jednostavno rezimirao kako su u povijesti važni istina i činjenice, ali je interpretacija povijesti (pogotovo ona 20. st.) problematična.

PRO TEMPORE

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI

Pro tempore

Časopis studenata povijesti
godina IV, broj 4, Zagreb, 2007.

Glavni i odgovorni urednik

Goran Mihelčić

Uredništvo

Martina Borovčak, Vanja Dolenc, Goran Mihelčić, Filip Šimetin Šegvić

Urednički savjet, odabir i redaktura rasprava i članaka

Maja Crnjac

Dizajn i priprema za tisak

Nela Marušić
Željka Jordan

Lektura i korektura

Martina Kovačević
Jasna Šarić

Prijevodni sažetaka na engleski jezik

Davor Šoštarić

Izdavač

ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti

Naklada

Tiskano u 500 primjeraka

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača. Izdanje časopisa ostvareno je uz novčanu potporu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i izdavačke kuće Profil International. Zahvaljujemo izdavačkoj kući Profil International na financijskoj potpori u tiskanju ovog broja. Časopis je besplatan.

Adresa uredništva:

ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

E-mail:

isha.protempore@gmail.com